

УДК [340.12:342.7]:271.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.37>

## МОРАЛЬНА ОСНОВА ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВОСЛАВНІЙ ТРАДИЦІЇ

**Проць А.С.,**  
*здобувач вищої освіти*  
*ступеня доктора філософії з права*  
*кафедри теорії та історії права*  
*Національного юридичного університету*  
*імені Ярослава Мудрого*

### **Проць А.С. Моральна основа прав людини в православній традиції.**

Стаття присвячена комплексному та всебічному теоретичному аналізу моральних основ прав людини в межах православної традиції. У роботі детально досліджено визначальний і глибинний взаємозв'язок між правом, мораллю та православним вченням, розглянутий у контексті обґрунтування та розвитку сучасної концепції прав людини. Підкреслюється, що в умовах демократичних суспільств право має міцне підґрунтя у моральних принципах, які протягом тривалого історичного періоду формувалися під значним впливом релігійних традицій, і зокрема – православ'я.

Проаналізовано внесок класиків правової думки, серед яких Іммануїл Кант, Джон Локк та Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. У їхніх працях розкривається ідея права як морального явища, що має внутрішній зв'язок із ціннісними орієнтирами суспільства. Окремо розглянуто природу православної моралі, яка ґрунтується на вченні про образ Божий у людині та поєднує принципи соборності, ідею обоження (теозису) і глибоку етику любові до ближнього. Доведено, що православні принципи людської гідності, свободи волі та соціальної справедливості становлять важливе джерело моральних основ прав людини.

У статті також показано, що християнська православна концепція особистості виступає як своєрідна альтернатива крайнім індивідуалістичним і колективістським підходам, оскільки вона пропонує органічне поєднання індивідуальних прав людини з її громадською та моральною відповідальністю. Проаналізовано, яким чином православна етична система вплинула на формування конкретних прав, серед яких – право на життя, право на гідність, право на свободу совісті та інші важливі складові правового статусу людини. Визначено особливості православного підходу у порівнянні з іншими релігійними та світськими традиціями, що дозволяє чіткіше зрозуміти його унікальність та відмінності.

Стаття підкреслює значний потенціал християнської моральної традиції у збагаченні сучасного правового дискурсу в сфері прав людини. Така традиція сприяє більш глибокому й збалансованому осмисленню співвідношення між особистою свободою та суспільним благом, що є надзвичайно важливим як у теоретичній площині, так і у практиці правозастосування в демократичних державах.

**Ключові слова:** права людини, мораль, православна традиція, юриспруденція, людська гідність, християнська етика.

### **Prots A.S. Moral foundations of human rights in the Orthodox tradition.**

The article is devoted to a comprehensive and thorough theoretical analysis of the moral foundations of human rights within the framework of the Orthodox tradition. It examines in detail the decisive and profound interrelation between law, morality, and Orthodox teaching, considered in the context of substantiating and developing the modern concept of human rights. It emphasizes that in democratic societies, law rests on strong moral principles that have been shaped over a long historical period under the significant influence of religious traditions, particularly Orthodoxy.

The contribution of prominent figures in classical legal thought is analyzed, including Immanuel Kant, John Locke, and Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Their works reveal the idea of law as a moral

phenomenon intrinsically linked to the value orientations of society. The article separately considers the nature of Orthodox morality, which is based on the doctrine of the image of God in man and combines the principles of conciliarity, the idea of deification (theosis), and a profound ethic of love for one's neighbor. It is argued that Orthodox principles of human dignity, free will, and social justice constitute an important source of the moral foundations of human rights.

The article also demonstrates that the Christian Orthodox concept of personality serves as a kind of alternative to extreme individualistic and collectivist approaches, as it offers an organic combination of individual human rights with civic and moral responsibility. It analyzes how the Orthodox ethical system has influenced the formation of specific rights, including the right to life, the right to dignity, the right to freedom of conscience, and other important components of a person's legal status. The distinctive features of the Orthodox approach are identified in comparison with other religious and secular traditions, which makes it possible to more clearly understand its uniqueness and differences.

The article highlights the significant potential of the Christian moral tradition in enriching the modern legal discourse on human rights. Such a tradition contributes to a deeper and more balanced understanding of the relationship between personal freedom and the common good, which is of exceptional importance both in theoretical terms and in the practice of law enforcement in democratic states.

**Key words:** human rights, morality, Orthodox tradition, jurisprudence, human dignity, Christian ethics.

**Постановка проблеми.** Сучасне право в демократичних суспільствах невіддільно пов'язане з концепцією прав людини, які займають центральне місце в правовій системі. Однак питання моральних основ цих прав залишається предметом активних наукових дискусій у юриспруденції. Багато правознавців погоджуються з тим, що існують стандарти, внутрішньо притаманні природі права, і що норми права, які не відповідають цим стандартам, поступаються своїм рівнем ефективності в процесі правового регулювання.

**Метою статті** є теоретичний аналіз моральних основ прав людини в православній традиції, шляхом визначення взаємозв'язку між правом, мораллю та православним вченням, а також оцінка потенціалу православної моральної традиції для обґрунтування сучасної концепції прав людини.

**Стан опрацювання проблематики.** Проблематика взаємозв'язку права, моралі та релігійних традицій є предметом активних досліджень у сучасній юридичній науці. У зарубіжній правовій доктрині фундаментальні праці Г. Харта, зокрема «Концепція права», розвинули переважно позитивістську теорію права з урахуванням пріоритету моральних цінностей [15]. Р. Дворкін у своїй праці «Імперія права» [12] запропонував поняття права як цілісності, що включає моральні принципи. Дж. Фінніс у роботі «Природне право та природні права» обґрунтував неотомістський підхід до природно-правових основ людських прав [13].

Оксфордський довідник «Християнство та право» [16] за редакцією Дж. Вітте молодшого та Р. Домінго пропонує сучасний підхід до релігії й права як до феноменів, що мають спільне історичне, ціннісне та концептуальне підґрунтя: підкреслюється, що правові інститути нерідко черпали легітимацію та зміст із релігійних уявлень і практик, тоді як християнські спільноти вдавалися до юриспруденції для впорядкування внутрішнього життя й відносин із державою. Автори не лише констатують історичний вплив, а й аналізують потенціал християнських ідей для осмислення ключових питань сучасної юриспруденції – від природи права і влади, легітимності норм, до прав людини, рівності, справедливості, свободи й солідарності. Оксфордський довідник утверджує, що християнство не тільки надало фундамент правовим інститутам і поняттям – як історично, так і теоретично – а й продовжує бути значущим ресурсом для сучасного осмислення ціннісних засад права, його функцій та перспектив інтеграції моральних і релігійних компонентів у плюралістичних суспільствах [16, с. 3–18, 818–843].

Питання християнських джерел концепції прав людини досліджував Дж. Вітте молодший у роботі «Християнство та права людини», аналізуючи історичний розвиток правових інститутів під впливом християнської етики [11]. Класичні філософсько-правові основи норм права визначено у праці І. Канта «Критика практичного розуму», де обґрунтовано засадничі положення категоричного імперативу як основи моральної автономії особистості [6], Дж. Локка «Два трактати про правління», де запропоновано концепцію природних прав людини [7] та Г.В.Ф. Гегеля «Філософія права», де проаналізовано діалектичне розуміння права як соціального регулятора суспільних відносин [3].

Особливе значення для православного праворозуміння мають твори отців Церкви: святителя Іоана Золотоуста, який у проповідях та бесідах розкриває розуміння людської гідності через образ Божий [9], та святителя Григорія Богослова, який у своїх листах обґрунтовує богословську антропологію [10]. Сучасна православна думка представлена працями І. Зізіуласа у дослідженні «Буття як спілкування», де розкривається персоналістичне розуміння особистості в тринітарній традиції [5].

Водночас у юридичній науці певною мірою бракує комплексних досліджень, які би системно аналізували саме правові аспекти моральних основ прав людини в православній традиції з урахуванням сучасних напрямків праворозуміння та міжнародно-правових стандартів захисту прав людини в контексті викликів європейської інтеграції.

**Виклад основного матеріалу.** Як відомо, в контексті позитивістського праворозуміння право розглядається як система загальнообов'язкових, формально визначених норм, що встановлюються і забезпечуються державою з метою регулювання суспільних відносин і захисту основоположних цінностей суспільства, передусім прав людини [15, с. 26–42]. В свою чергу, права людини становлять сукупність природжених і невід'ємних прав і свобод, що належать людині від народження незалежно від її громадянства, статі, віку, расової чи національної приналежності, мови, релігії, політичних та інших переконань, соціального походження, майнового стану чи інших обставин [15, с. 26–42].

Мораль (від лат. *moralis* – звичай, звичка) розглядається як система етичних принципів, норм і цінностей, що регулюють поведінку людини і суспільства на основі уявлень про добро і зло, справедливість і несправедливість [8]. Етимологічно поняття моралі сягає античних часів, коли римський філософ Цицерон використовував термін «*moralis*» для позначення сфери людської поведінки, що керується внутрішніми переконаннями.

Православна традиція розглядається як система релігійно-етичних принципів, доктрин і практик Східної Церкви [5, с. 111–115], що сформувалася протягом майже двох тисячоліть і містить унікальні підходи до розуміння людської природи, гідності та соціальних відносин.

Теоретичну базу для розуміння права як морального явища заклали видатні мислителі різних епох. Імануїл Кант у своїй «Критика практичного розуму» сформулював концепцію категоричного імператива, згідно з якою моральність є основою легітимності права [6, с. 21–23]. Кант стверджував, що право має ґрунтуватися на універсальних моральних принципах, що можуть стати загальним законом для всього людства. Його формула «поступай так, щоб максима твоєї волі могла стати принципом загального законодавства» стала фундаментом для розуміння універсальності прав людини [6, с. 35].

Джон Локк у праці «Два трактати про правління» розвинув теорію природного права, яка безпосередньо впливала на формування концепції прав людини [7]. Дж. Локк стверджував, що всі люди мають природжені права на життя, на свободу, на власність, які не залежать від державної влади, а випливають з самої людської природи та божественного провидіння [7].

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель у «Філософії права» розглядав право як об'єктивізацію моральності в суспільних інститутах. Він підкреслював, що право є не лише засобом зовнішнього примусу, а й насамперед втіленням етичних принципів суспільства, що формуються історично [3, с. 19–24]. Його концепція «моральності» (*Sittlichkeit*) демонструє, як моральні цінності конкретного суспільства знаходять своє вираження в правових нормах та інститутах [3, с. 103–108].

Як відомо, православна мораль ґрунтується на фундаментальному богословському принципі створення людини за образом і подобою Божою (Бут. 1:27). Ця концепція формує унікальне розуміння людської гідності, яке відрізняється від секулярних підходів. У православному розумінні кожна людина є носієм божественного образу незалежно від її соціального статусу, національності, віросповідання чи моральних якостей [9].

Православне вчення про людину містить кілька ключових компонентів, що безпосередньо позначаються на обґрунтуванні прав людини. По-перше, це принцип універсальної людської гідності, що впливає з єдиного божественного джерела всіх людей [9]. По-друге, це концепція свободи волі як невід'ємного дару Божого, що робить людину відповідальною за свої вчинки [5, с. 102–108]. По-третє, це етика любові до ближнього, що створює моральний імператив турботи про благо інших, котрий відображається у Євангелії (Мт. 22:37–39).

Святитель Іоан Золотоуст у своїх творах наголошував, що образ Божий в людині є незнищеним і універсальним [9]. Це богословське положення має важливі правові наслідки, оскільки оз-

начає, що людська гідність не може бути втрачена через будь-які зовнішні обставини і має бути захищена правом.

У православній традиції правове розуміння гідності людини ґрунтується на біблійному вченні про створення її «за образом і подобою Божою» [4] (Бут. 1:26). Як зазначає Іоан Золотоуст у восьмій бесіді на книгу Буття, ця істина визначає особливий статус людини: вона є не лише частиною світу, а його відповідальним управителем.

Такий підхід закладає основу доктрини невід'ємних і універсальних прав людини. Оскільки гідність впливає з онтологічної природи особи як носія Божого образу, її не може позбавити ані держава, ані суспільство. Навіть у випадку злочину чи морального падіння базові права на життя, свободу та захист залишаються непорушними.

Цей підхід наближається до концепції природного права, проте має власну специфіку: у православному богослов'ї права людини невіддільні від її моральних обов'язків. «Образ Божий» [4] означає не тільки свободу і недоторканність, а й відповідальність перед Богом і ближніми. Тому свобода тлумачиться як здатність до добродесного вибору, а не як абсолютна свобода.

Православна концепція соборності пропонує унікальний підхід щодо розв'язання фундаментального питання юриспруденції про співвідношення індивідуальних прав і суспільних інтересів. На відміну від західноєвропейських традицій, що нерідко протиставляють особистість і суспільство, православна соборність передбачає органічну єдність особистісних та громадських засад [14, с. 5-6].

Митрополит Іоан Зізіулас наголошував, що соборність ґрунтується на тринітарному богослов'ї, де божественні особи існують у повній єдності, зберігаючи при цьому свою унікальність [5, с. 145–160]. Це богословське розуміння може служити моделлю для правової організації суспільства, де індивідуальні права не протиставляються спільному благу, але знаходять у ньому свою повну реалізацію.

Вплив православної моральної традиції на формування концепції прав людини здійснювався через різні напрямки. Ранняхристиянські общини демонстрували принципи рівності та взаємної турботи, що згодом знайшло відображення в правових інститутах [14, с. 6]. Візантійське право включало елементи християнської соціальної етики, особливо в питаннях захисту вразливих груп населення [16, с. 46–55].

Вчення святих отців про соціальну справедливість мало значний вплив на розвиток правових концепцій. Василій Великий у своїх соціальних проповідях стверджував, що забезпечення основних потреб усіх членів спільноти є не благодійністю, а справедливістю, що заклало основи сучасного праворозуміння та застосування концепції соціальних прав людини. Він бачив соціальне милосердя передусім у співчутті до знедолених та підкреслював, що обов'язком кожного є підтримка тих, хто, втративши колишнє багатство, опинився у скруті, а також людей, чиє здоров'я було підірване хворобою [2, с. 154–160].

Сучасні дослідники підкреслюють, що християнська традиція може запропонувати альтернативу як індивідуалістичному лібералізму, так і колективістським ідеологіям [11, с. 180–192]. Ця альтернатива ґрунтується на розумінні людини як особистості, що знаходить свою повну реалізацію у спільноті любові та взаємної турботи [5, с. 111–115].

Заслугове аналізу позиція, викладена у сучасному документі Константинопольського патріархату «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви», де відображено сучасний погляд Православної церкви на права людини та мораль [14, с. 79–91]. У документі наголошується, що православні християни мають підтримувати мову прав людини, оскільки вона, хоча й не є вичерпним виразом Божого задуму щодо людини, водночас «зберігає відчуття непорушної унікальності кожної людини та пріоритету людських благ над національними інтересами» [14, с. 15]. Позиція авторів відображає, що права людини слід розглядати не лише як формальні юридичні норми, а як морально обґрунтовані цінності, що забезпечують гармонізацію між особистими правами, суспільним благом та моральною відповідальністю.

Документ аналізує концепцію прав людини з погляду Церкви та робить наголос на тому, що фундаментом прав людини є Святе Письмо [14, с. 80], яке виступає первинним морально-правовим джерелом. Це означає, що права людини мають не тільки юридичну, але й моральну основу, яка походить із християнської етики та богослов'я. Історичне формування прав людини відбувалося в країнах, де християнство мало істотний вплив, що дозволяє простежити взаємозв'язок між моральними принципами, сформованими під впливом релігійних традицій, та сучасними право-

вими нормами і правовими інститутами. Це особливо важливо для розуміння того, як моральні цінності перетворюються на правові стандарти, які регулюють взаємодію людини і суспільства та забезпечують захист її гідності і свободи.

Автори документу звертають увагу на поняття природжених прав людини («innate human rights») і водночас наголошують, що їх корінь – це Євангеліє [14, с. 80]. З'явившись у імперському середовищі у історичних умовах Римської імперії, Євангеліє принесло невідомі тогочасній культурі ідеї про цінність кожної особи та особисту гідність. Це демонструє прямий зв'язок між православною моральною традицією та правовою концепцією природних прав: моральні засади, закладені у Святому Письмі та богословській спадщині, стають основою правових норм, що захищають людину, її свободу та соціальні права.

Документ також зазначає: «Мова прав людини може й не охоплювати всього, що можна та слід сказати про глибоку гідність і славу створінь, утворених за образом і подобою Божою; однак вона є мовою, яка вшановує цю реальність у спосіб, що забезпечує можливість міжнародної та міжрелігійної співпраці у сфері захисту громадянських прав і здійснення правосуддя, а відтак – містить у собі багато необхідного. Тому Православна Церква приєднує свій голос до закликати захищати й утверджувати права людини всюди та визнавати ці права як фундаментальні й невід'ємні для кожного людського життя» [14, с. 80-81]. Ця цитата демонструє дві ключові позиції Константинопольського патріархату щодо прав людини:

- права людини розглядаються як корисне явище, оскільки вони сприяють практичному втіленню універсальних моральних принципів у правових системах;
- сучасна концепція прав людини має певні обмеження у порівнянні з повнотою богословського осмислення людської гідності.

Православна Церква трактує права людини як невід'ємну складову морального порядку, який впливає з божественного задуму.

**Висновки.** Християнська православна традиція є важливим джерелом морального підґрунтя для сучасної юриспруденції, зокрема у сфері забезпечення прав людини. Її вчення про гідність особистості, відповідальність перед спільнотою й етику любові до ближнього формують ціннісний фундамент, який гармонійно поєднує особистісний та суспільний вимір права.

Православна концепція соборності слугує унікальним підходом до співвідношення індивідуальних прав і суспільного блага, що може збагатити наукову дискусію про універсальність прав людини та їхню культурну легітимність. Подальше дослідження впливу православної традиції на інститути захисту прав людини відкриває перспективу розвитку морально вмотивованої, цілісної теорії прав людини, пристосованої до викликів сучасного плюралістичного суспільства.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. І. Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Василій Великий. Морально-аскетичні твори. Львів: Свічадо, 2006. 380 с.
3. Гегель І.В.Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство / І.В.Ф. Гегель; пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра; ред. П. Соколовський. Київ: Юніверс, 2000. 329 с. URL: [https://hromadolib.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/12/hegel\\_2000\\_grundlinien.pdf](https://hromadolib.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/12/hegel_2000_grundlinien.pdf) (дата звернення: 10.08.2025).
4. Докаш В. Образ і Подоба Божа / Українська релігієзнавча енциклопедія. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/obraz-i-podoba-bozha/> (дата звернення: 10.08.2025).
5. Зізіулас Й. Буття як спілкування: дослідження особистості і Церкви / пер. з англ. В. Верлюк, М. Козуб. Київ: Дух і літера, 2005. 276 с.
6. Кант І. Критика практичного розуму; пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
7. Локк Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. П. Содомора. Київ: Наш Формат, 2020. 312 с.
8. Мораль / Енциклопедія Сучасної України / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2019. Т. 21. URL: <https://esu.com.ua/article-69220> (дата звернення: 10.08.2025).
9. Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого. Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. Т. 4, кн. 1. 512 с.

10. Святитель Григорій Богослов. Творіння: у 2 т., 4 кн. Київ : Видавничий відділ УПЦ КП, 2010–2011. 2048 с.
11. Christianity and Human Rights: An Introduction / ed. by J. Witte, Jr., F. S. Alexander. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. XV, 459 p.
12. Dworkin, R. Law's Empire. – Cambridge : Harvard University Press, 1986. 470 p. URL: [https://www.juristpanel.com/wp-content/uploads/2023/04/Laws-Empire-2.pdf?utm\\_source](https://www.juristpanel.com/wp-content/uploads/2023/04/Laws-Empire-2.pdf?utm_source) (дата звернення: 10.08.2025).
13. Finnis, J. Natural Law and Natural Rights. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2011. 511 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=1IRFHEI6JQoC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 10.08.2025).
14. For the life of the world: toward a social ethos of the Orthodox Church / ed. by D.B. Hart, J. Chryssavgis. – Brookline, Massachusetts: Holy Cross Orthodox Press, 2020. 121 p.
15. Hart, H.L.A. The Concept of Law. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2012. 400 p.
16. Witte, J., Jr.; Domingo, R., eds. The Oxford Handbook of Christianity and Law. New York; Oxford: Oxford University Press, 2023. XVIII, 899 p.